

ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇН БАЛТІЇ

Представлена стаття відображає результати наукових досліджень у галузі європейської інтеграції Латвії, Литви та Естонії. Зроблено акцент на одне з ключових питань – політичні передумови євроінтеграції зазначених республік. На основі аналізу комплексу джерел, як європейських, так і балтійських, автор прийшов до висновку, що існувало два взаємопов'язаних комплекси політичних чинників. До першого з них відносяться політичні мотиви розширення ЄС, а саме: позиція провідних держав, в першу чергу Німеччини, намагання «об'єднаної Європи» розширити вплив на регіон Балтійського моря, задля запобігання виникненню можливих конфліктів. Дезінтеграція Радянського Союзу стала також свого роду політичним каталізатором, який сприяв розробці проєвропейського зовнішньополітичного курсу балтійських республік. До другої групи політичних чинників доцільно віднести позицію саме політичних сил Латвії, Литви та Естонії, які у першій половині 1990-х спрямували власні зусилля на налагодження діалогу з ЄС.

На сьогодні Європейський Союз представляє собою одне з найбільших політичних об'єднань країн у світі. Така консолідація європейських країн відбулася саме завдяки ідеї політичного зближення задля запобігання виникненню військових конфліктів у майбутньому. Кінець ХХ століття дуже яскраво продемонстрував укріплення позицій країн Європи. У той же час стало зрозуміло, що для успішного поглиблення інтеграції у Європі необхідні трансформації, спрямовані на посилення позицій у політичній, економічній та соціальній сфері.

Комплексного дослідження питання політичних передумов європейської інтеграції країн Балтії в українській історичній науці на сьогодні не існує. У роботах вчених Латвії, Литви та Естонії знайшли відображення окремі напрямки комплексу передумов такого характеру, зокрема у монографії естонських істориків з Тартуського університету М. Лаурістін та П. Віхалем «Повернення у західний світ: культурні та політичні перспективи естонського посткомуністичного перехідного періоду». Головними політичними передумовами європейського вибору Естонії дослідники вважають руйнування комуністичного режиму та політичні традиції країни, які близькі до європейських [1]. На нашу думку, естонські вчені дуже захопилися ідеєю культурного зближення з Європою, ставлячи політичні мотиви цього процесу на другорядні позиції.

Латвійська історіографія цього питання представлена колективною монографією співробітників Латвійського інституту міжнародних відносин А. Лейніс та Ж. Озоліні «Малі держави у неспокійному оточенні: Балтійська перспектива», де до політичних передумов євроінтеграції Латвії віднесено намагання цієї держави знайти потужного союзника в особі ЄС задля протистояння можливій експансії з боку Росії, у цьому науковому доробку робиться генеральний висновок, що головним мотивом спрямування інтересів на Захід був безпековий [2]. Слід відзначити, що простежується значне перебільшення загрози з боку Росії та неврахування політичної зацікавленості ЄС у прийомі країн Балтії. Такі латвійські дослідники-історики, як А. Озолніш [3], Х. Ребас [4] до головних політичних передумов курсу на зближення з ЄС відносили: в першу чергу, намагання Європейського Союзу поширити свій вплив на цей регіон, а держави Балтії, в свою чергу, керувалися практичними інтересами – підвищення політичного іміджу та ваги на світовій арені завдяки членству в Євросоюзі. У дослідженнях литовського вченого,

доктора історичних наук Я. Палекіса зазначається, що головними передумовами європейської інтеграції держав Балтії політичного характеру були намагання забезпечити визнання світовою спільнотою місця та ролі цих країн як незалежних та самостійних [5].

Метою даної статті є вивчення комплексу політичних передумов європейського вибору країнами Балтії. Задля вирішення мети автор передбачає вирішити такі **наукові завдання**: дослідити політичні імперативи розширення ЄС на Схід, визначити позицію провідних політичних сил Латвії, Литви та Естонії, вивчити зовнішні чинники, що сприяли спрямуванню зовнішньополітичної стратегії у бік Євросоюзу.

На думку автора, доцільним є розподіл комплексу політичних передумов вступу до ЄС Латвії, Литви, Естонії на дві групи. Перша – це політичні передумови розширення Європейського союзу на Схід та включення країн Балтії до його складу. Друга – причини політичного характеру європейського вибору країнами Балтії.

Ідея об'єднання Європи почала втілюватись у життя одразу після завершення Другої світової війни. Під час свого виступу у Цюрихському університеті 19 вересня 1946 року У. Черчилль призвав «перетворити європейську родину та забезпечити її структурою, яка дасть їй можливість жити та розвиватись в умовах миру, безпеки та свободи. Ми повинні створити Сполучені Штати Європи» [6, с. 57]. Політична єдність як головний засіб забезпечення миру у Європі – одна з головних ідей «плану Моне-Шумана», з якого почалося будівництво Європейського Союзу [7]. Р. Шуман не раз наголошував на необхідності побудови єдиної Європи, яка б інтегрувала в себе народи Східної Європи, як тільки закінчиться розкол континенту з усіма його обмеженнями. Одним з провідних ідеологів об'єднання Європи був Жан Моне – комісар з планування у Франції на початку 1950-х. Він запропонував передати весь франко-німецький видобуток вугілля та виробництво сталі під керування загального Верховного органу в межах організації, відкритої для участі інших країн Європи [8, с. 456]. Перші інтеграційні процеси у Європі, згідно з «планом Моне-Шумана», у другій половині ХХ століття були спрямовані на тісну економічну співпрацю, вони звичайно ж переслідували й політичні цілі, головною з яких було забезпечення миру у Європі. 18 квітня 1951 року у Парижі був підписаний договір, згідно з яким створювалося нове міждержавне утворення – Європейське об'єднання вугілля та сталі. Членами цієї організації стали шість країн Європи: Франція, Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди та ФРН. Створення такої організації мало в першу чергу вирішити головну політичну проблему – запобігти спустошливим війнам за ресурси у Європі [6, с. 72-73].

У Західній Європі склалася майже єдина думка про те, що держави ЄС приймали принципове рішення на користь прийняття країн Балтії, керуючись при цьому виключно політичними, а не економічними чинниками. Така точка зору не раз проголошувалася на офіційному рівні. Дуже показовою є промова колишнього члена Європейської Комісії Ф. Камерона. Він заявляв, що «розширення на Схід – політичний імператив для Союзу, який сприятиме миру, безпеці, стабільності й прогресу у Європі, включення країн Балтії має на меті укріплення демократії та стабільності у країнах, що покінчили з тоталітарним минулим» [9, р. 23-24].

В нових умовах, які склалися після падіння комуністичних режимів у Центральній та Східній Європі та дезінтеграції Радянського Союзу, Німеччина активізувала свої зусилля, спрямовані на нарощування свого економічного та політичного впливу у регіоні. Федеративна Республіка Німеччина є ядром та основним провідником європейської інтеграції та всіляко сприяє поглибленню та розширенню цього процесу. Один з пріоритетів її зовнішньої політики наприкінці 1990-х – розширення ЄС на Схід. З усіх провідних країн Європейського Союзу Німеччина має чи не найбільшу вагу у Співтоваристві, вона є основним платником у загальноєвропейський бюджет, її відрахування

складають стільки ж, скільки вносять у нього Франція та Велика Британія разом [10, р. 4]. Кількість депутатів від Німеччини у Європарламенті – 99, це найбільший показник, для порівняння варто відзначити, що Франція, Велика Британія та Італія мають по 78 представників [11, с. 55]. В травні 2000 року міністр закордонних справ ФРН Й. Фішер у своїй берлінській промові чітко висловив позицію Німеччини щодо включення країн Балтії у ЄС. Він заявив, що таке розширення ЄС є необхідним та закономірним процесом. За його словами «Європа стоїть перед вибором – ерозія або інтеграція» [12, с. 68]. Хоча рішення у Європейському Союзі приймаються шляхом консенсусу, але такі важливі питання, як розширення та включення нових членів, часто багато в чому залежать від позиції провідних держав, серед таких в першу чергу треба зазначити Німеччину та Францію. Ми вважаємо, що однією з політичних передумов включення країн Балтії до ЄС був саме вплив позиції Німеччини, яка виступала за неодмінну інтеграцію цих держав. Таке лобіювання інтересів, на думку автора, обумовлено не лише зацікавленістю у економічному потенціалі країн Балтії, особливо для Німеччини, а ще й продиктовано їх стратегічним положенням, яке стає дедалі вагомішим. Тим більше, що ще за радянських часів Німеччина була одним з головних торгових партнерів прибалтійських республік. Також велике значення мають наміри ФРН укріпити свої лідируючі позиції у постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи. Саме завдяки включенню нових країн до ЄС, для Німеччини відкривається перспектива розширення гарантованих ринків для експорту товарів та капіталів, а також використання відносно дешевої робочої сили.

Саме під час головування Німеччини у Європейському Союзі у 1997 році був прийнятий «Порядок денний 2000», який містив плани включення до ЄС країн Балтії.

Перейдемо до політичних передумов європейської інтеграції, якими керувалися Латвія, Литва та Естонія. Для початку варто згадати, чи існував у цих країнах досвід самостійного ведення зовнішньої політики у Новий час. Литва довгий час була однією з наймогутніших держав Європи (Велике князівство Литовське), досвід самостійної політики Латвії та Естонії обмежується існуванням незалежних республік 1920 – 1940 рр. Крім того, Латвія та Естонія, чії землі були захоплені лицарями Тевтонського ордену на початку XIII століття, відчували значний вплив німецької культури. У радянські часи керівництво прибалтійськими республіками було суворо підпорядковано уряду СРСР. Дуже важливим виявився той факт, що, на відміну від Латвії та Естонії, Литві вдалося уникнути масового переселення на свої землі представників інших республік СРСР. Важливу роль у цьому відіграла постанова Ради міністрів Литовської республіки «О розвитку малих городів республіки», яка суттєво обмежувала побудову об'єктів державного значення та, відповідно, наплив робочої сили з усього Союзу. На момент розпаду Радянського Союзу Литва залишалася однією з відносно однорідних в етнічному плані республік, литовці складали 80 % від усього населення [13, с. 245]. В Естонії доля титульного етносу не перевищувала 61,5 %, а у Латвії – 51,8 % [13, с. 467, 234].

Дезінтеграція Радянського Союзу стала однією з політичних передумов європейської інтеграції країн Балтії. Отримання незалежності країнами Балтії привело до активних пошуків самостійної та виваженої зовнішньополітичної стратегії. Політичні сили, що знаходилися при владі у країнах Балтії на початку 1990-х років, виступили саме за європейський вибір.

Вектор зовнішньої політики кожної країни визначається політичними силами, що знаходяться при владі. У Латвії протягом першої половини 1990-х років на політичній арені домінували партії «Латвійський шлях» та «Саємнікес» («Хазяїн»). Представники «Латвійського шляху» очолювали уряд у 1993 – 1997 рр., саме тоді країна почала робити перші кроки до вступу до ЄС. У програмі правлячої партії «Латвійський шлях» місти-

лися положення про європейську інтеграцію як пріоритет зовнішньої політики. У 1995 році Президент Латвії Гунтіс Улманіс (1993 – 1999) запропонував усім політичним силам, які були представлені у сеймі, підписати декларацію, згідно з якою інтеграція до ЄС проголошувалася одним з основних векторів зовнішньої політики. Такий документ отримав назву «Декларація про основні пріоритети зовнішньої політики Латвії», він був підписаний усіма представниками політичних сил у жовтні 1995 року. Основний зміст полягав у незмінності латвійського курсу, спрямованого на європейську інтеграцію [14]. Тоді ж депутати латвійського Парламенту проголосували за ухвалення заяви на вступ до ЄС. Більшість у сеймі склали представники партії «Латвійський шлях». Варто зазначити, що в середині 1990-х років існували політичні сили, які виступали проти вступу Латвії до ЄС, – це «Соціалістична партія Латвії» та партія «Рівноправ'я», які отримали під час виборів 1995 року лише по 5 місць у сеймі (зі 100). Вплинути на зміну європейського вектора зовнішньої політики цим партіям не вдалося.

Прагнення Латвії стати членом Європейського Союзу підтвердив ще раз на офіційному рівні Президент Гунтіс Улманіс 4 травня 1997 на святкуванні річниці проголошення Декларації незалежності Латвії. Він заявив, що європейська інтеграція – це найголовніший напрямок зовнішньої політики країни.

Згодом жорсткі критерії членства у ЄС привели до дискусії у латвійських політичних колах щодо доцільності європейського вибору. В цілому можна назвати дві основні позиції з цього питання, що склалися наприкінці 1990-х – початку 2000-х років, коли почалися активні переговори з приводу набуття повноправного членства у ЄС. Перша – це позиція євроскептиків, які були об'єднані у політичний блок «За права людини». На парламентських виборах 2002 року вони отримали 18,3 % голосів виборців. Ідеальним варіантом подальшого розвитку країни вони бачили «норвезьку модель» – вступ до НАТО та поступовий розвиток відносин з ЄС. Друга – прибічники європейської інтеграції, партії «Новий час» (на виборах 2002 року отримала 24 % голосів) та «Латвійський шлях» (7 % голосів) заявляли про необхідність швидшої інтеграції до Європейського Союзу.

Серед трьох Балтійських республік найменше шансів вступити до ЄС було у Литви. Як згадував голова Європейського комітету, колишній посол Литви у ЄС Клаудіюс Манекас, що займався питаннями європейської інтеграції країни: «Литва рухалась в останньому вагоні, не враховуючи Болгарії та Румунії. Весь час був великий ризик, що ми відстанемо від процесу» [15, с. 13]. В першій половині 1990-х років політичні сили цієї країни не приділяли значної уваги питанням відносин з ЄС. Найкраще підтвердження цієї тези – хаос у заявах політиків. У програмі уряду, що був сформований Казимірою Прунскене у 1990 році («Трудова партія»), було задекларовано: «Один з найперспективніших шляхів повернення Литви у Європу проходить крізь переосмислення та матеріалізацію поняття Північного регіону». Через рік Гедимінас Вагнорюс (партія «Саюдіс») очолив литовський уряд, він наголошував на необхідності «інтегруватися у світовий, особливо європейський ринок». У 1994 році у програмі уряду Адольфаса Слезевічуса («Трудова партія») вже чітко були сформульовані цілі Литви – розвиток взаємовигідних політичних та економічних взаємовідносин з країнами ЄС. Саме уряду Слезевічуса довелося робити перші євроінтеграційні кроки у 1994 – 1996 роках, на цей час припадає і підписання Європейських угод (1995), і подання Литвою заявки на вступ до ЄС (1995). Двічі президентом Литви ставав Валдас Адамкус (1998 – 2003 рр., знову посів цю посаду у липні 2004 року). Президент Литви у 1993 – 1998 роках Альгірдас Бразаускас, голова партії «Трудова партія», постійно наголошував на пріоритетності європейської інтеграції для країни. У своєму особистому зверненні до Європейської Комісії 19 квітня 1997 року він проголосив незмінність євроінтеграційного курсу Литви та закликав європейські країни до тісної співпраці. Валдас Адамкус під час свого першого перебування на посту президента Литви також визначив європейську інтеграцію країни як пріоритет зовнішньополітичного курсу.

У Естонії політична ситуація з моменту проголошення незалежності 20 серпня 1991 р. характеризувалася нестабільністю у вищих ешелонах законодавчої та виконавчої влади. Ситуація постійно ускладнювалася через протиріччя з Росією, які були викликані територіальними суперечками, а також значною кількістю етнічних росіян, які мешкали на території Естонії. На момент проголошення незалежності у країні проживало майже 180 тисяч етнічних росіян, це була найбільша група «неестонського населення» (81 % від усіх меншин), політичні права якої кілька років майже не враховувалися. Політичні сили постійно намагалися використовувати у своїй боротьбі російськомовне населення країни. Хоча протягом 90-х років минулого століття спостерігається часта зміна урядів країни, можна відзначити незмінність євроінтеграційного курсу у зовнішній політиці. Довгий час перші позиції на політичному олімпі країни займало об'єднання «Ісамаа» («Вітчизна»), саме ця сила була головним носієм ідей європейської інтеграції. Один з її лідерів – Леннарт Меррі – був президентом Естонії майже 9 років (1992 – 2001), він постійно виступав за інтеграцію країни до ЄС. 13 лютого 1997 року Леннарт Меррі виступив у Французькому інституті міжнародних відносин із промовою, у якій назвав вступ Естонії до Європейського Союзу головною метою, він зазначив, що вже тоді країна відповідала економічним та політичним критеріям членства [16, р. 7]. Варто відзначити, що завдяки прогресивним реформам економіки у Естонії, ця країна займає лідируючі позиції по багатьох показниках серед країн Балтії. Не випадково саме ця найменша Балтійська республіка стала першою країною серед колишніх Радянських республік, з якою Європейський союз почав вести переговори про вступ. Естонія також вважається не лише свого роду зразковою країною для ведення бізнесу, а й найбільш інтегрованою у світову економіку (у листопаді 1999 року вона стала членом СОТ).

Таким чином, ідея політичного об'єднання країн Європи за рахунок включення у ЄС більшості європейських країн, в тому числі і держав Балтії, була втілена в життя майже через 50 років після її проголошення Р. Шуманом. Політичні передумови прийому країн Балтії до ЄС полягають: по-перше, у самій ідеї об'єднання країн Європи у єдиний політичний простір, по-друге, вступ Латвії, Литви та Естонії до ЄС розцінюється як повернення цих країн до європейської спільноти. Одним з головних каталізаторів вступу країн Балтії з боку ЄС були політичні інтереси провідних держав Співтовариства – в першу чергу Німеччини. Дезінтеграція Радянського Союзу, відновлення незалежності Латвією, Естонією та її проголошення у Литві зумовили активізацію політичних сил, які почали пошуки зовнішньополітичної стратегії, та для більшості з них найбільш прийнятним був «європейський» вектор. На наш погляд, саме позиція нових політичних сил у країнах Балтії є однією з найголовніших передумов європейської інтеграції цих держав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition / ed. by M. Lauristin, P. Vihalemm et al. – Tartu : Tartu University Press, 1997. – 387 p.
2. Small States in Turbulent Environment: The Baltic Perspective / edited by Atis Lejins, Zaneta Ozolina. – Riga : Latvian Institute of International Affairs, 1997. – 253 p.
3. Ozolinsh A. The Policies of the Baltic Countries vis-à-vis the CSCE, NATO and WEU / A. Ozolinsh // The Foreign Policies of the Baltic Countries: Basic Issues / edited by Joenniemi P. and Prikulis J. – Riga : Center of Baltic-Nordic History and Political Studies, 1994. – P. 49-74.
4. Rebas H. Barriers to Baltic Cooperation – Opportunities for Surmounting Them / H. Rebas // The Baltic States at Historical Crossroads: Political, Economic and Legal Problems in the Context of International Cooperation on the Doorstep of the 21st Century. A Collection of Scholarly Articles / ed. by Jundis T. – Riga : Academy of Sciences of Latvia, 1998. – P. 319-335.
5. Paleckis J.V. Aspects of Foreign Policy Orientation in the Baltic Sea States: Experience of Lithuania / J.V. Paleckis // The Baltic States at Historical Crossroads: Political, Economic and Legal Problems in the Context of International Cooperation on the Doorstep of the 21st Century. A Collection of Scholarly Articles / ed. by Jundis T. – Riga : Academy of Sciences of Latvia, 1998. – P. 107-127.

6. Право Европейского союза / под ред. С.Ю. Кашкина. – М. : Юрист, 2004. – 925 с.
7. The Schuman Declaration [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/publications/booklets/eu_documentation/04/txt02_en.htm . – Заголовок з екрана.
8. Монне Ж. Реальность и политика / Монне Ж.. – М. : Вагриус, 2001. – 612 с.
9. Cameron F. The European Union and the Challenge of Enlargement / F. Cameron // The Enlarging the European Union: Relations between the EU and Central and Eastern Europe. – London – New-York : Bailey, 1997. – P. 5-45.
10. Financing of the general budget // Official Journal of the European Union C. – 2004. – Vol. 47, № 105. – P. 3-12 .
11. Європейський Союз. Словник-довідник / [ред. М. Марченко]. – К. : К.І.С., 2005. – 142 с.
12. Злоказова Н. Расширение ЕС: за и против с позиции его членов / Н. Злоказова // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 2. – С. 67-74.
13. Страны мира: Краткий полит.-экон. справочник / [под общ. ред. И.С. Иванова]. – М.: Республика, 1997. – 412 с.
14. Declaration on main priorities of the Latvian foreign policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.saeima.lv/Likumdosana_eng/likumdosana_satversme.html. – Заголовок з екрана.
15. Манекас К. Путешествие в последнем вагоне / К. Манекас // Журнал Европейского Союза. – 2004. – № 17. – С. 11-15.
16. Agenda 2000 – Commission Opinion on Estonia's Application for Membership of the European Union. – Brussels : European Commission, 1997. – 130 p.

V.N. Zavadskiy

Политические предпосылки европейской интеграции стран Балтии

Представленная статья отражает результаты научных исследований в области европейской интеграции Латвии, Литвы и Эстонии. Автором сделан акцент на одном из ключевых вопросов – политических предпосылках евроинтеграции названных республик. На основе анализа комплекса источников, как европейских, так и балтийских, автор пришел к выводу, что существовало два взаимосвязанных комплекса политических факторов. К первому из них относятся политические мотивы расширения ЕС, а именно: позиция ведущих государств, в первую очередь Германии, стремление «объединенной Европы» расширить влияние на регион Балтийского моря, с целью недопущения возникновения возможных конфликтов. Дезинтеграция Советского Союза стала своего рода политическим катализатором, который способствовал разработке проевропейского внешнеполитического курса балтийских республик. К второй группе политических факторов уместно отнести позицию политических сил именно Латвии, Литвы и Эстонии, которые в первой половине 1990-х годов направили усилия на налаживание диалога с ЕС.

V.N. Zavadskyy

Political Prerequisites for the European Integration of the Baltic States

The given article is a result of the scientific researching in the field Latvia's, Lithuania's and Estonian European integration. The accent is made by the author on one of the most actual aspects – political prerequisites of eurointegration of the given states. The author made a conclusion, which based on the analysis of the European and Baltic sources, that two closely linked complexes of the political factors existed. First of them are political motives of the EU enlargement and position of the main countries, especially Germany, aspiration of the widening «united Europe». Disintegration of the Soviet Union became a political catalyst, which help to create European course in foreign policy of the Baltic states. The second complex of the political prerequisites consist of position of the political forces in Baltic States, which in first half 1990s made steps to dialogue with EU.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2009.